

РОЗДІЛ 6

КЛАСИЧНІ МОВИ. ОКРЕМІ ІНДОЄВРОПЕЙСЬКІ МОВИ

УДК 811.124'373.47

МОРФОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПОЕЗІЙ КАТУЛЛА (НА МАТЕРІАЛІ ЛАТИНСЬКИХ ТЕКСТІВ)

MORPHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF CATULLUS' POETRY (BASED ON LATIN TEXTS)

Борбенчук І.М.,
*кандидат філологічних наук,
викладач кафедри теорії, практики та перекладу англійської мови
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»*

У статті на матеріалі латинських текстів поезій Катутлла розглядаються морфологічні особливості у системі іменника, прикметника, займенника і дієслова. Морфологічні явища було віднесено до поетичних засобів, їх наявність свідчить про відсутність встановлених норм латинської мови в I ст. до н. е. та про їх навмисне вживання поетом зі стилістичних міркувань.

Ключові слова: латинська поетична мова, поетичний текст, морфологічні особливості.

В статье на материале латинских текстов поэзии Катутлла рассматриваются морфологические особенности в системе существительного, прилагательного, местоимения, глагола. Морфологические явления отнесены к поэтическим средствам, их наличие свидетельствует об отсутствии установленных норм латинского языка в I в. до н. э. и их преднамеренном употреблении поэтом со стилистическими рассуждениями.

Ключевые слова: латинский поэтический язык, поэтический текст, морфологические особенности.

In the article as a result of the analysis of Catullus' poetry the author generalizes morphological feature typical of Latin nouns, adjectives, pronouns, and verbs. Certain morphological means are also attributed poetic characteristics since their presence in Catullus' poetry indicates both the lack of established norms of the Latin language in the 1st century BC and their deliberate use for stylistic purposes.

Key words: the Latin poetic language, poetic text, morphological features.

Постановка проблеми. Поезія як художньо-образна словесна творчість має свою специфіку та використовує особливі мовні засоби для оформлення думок і почуттів, творення нових поетичних образів. До специфічних засобів, що зустрічаються у поезії римського поета Катутлла (87–54 рр. до н. е.) можна віднести морфологічні особливості, наявність яких вказує на манеру написання і поетичний стиль автора, на наявність певних літературних традицій і норм у латинській мові I ст. до н. е. Актуальність даного дослідження продиктована потребами аналізу поетичних творів Катутлла на морфологічному рівні для відтворення цілісної картини ідіостилю поета. Об'єктом дослідження є найбільш виразні особливості морфології латини поетичних текстів Катутлла, предметом виступили морфологічні зміни у системі іменника, прикметника, займенника та дієслова.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Художні засоби у поетичних текстах античних

авторів були розглянуті у працях О. Дерюгіна, І. Макар, В. Зав'ялової, В. Міляевич, Є. Скоробогатої, А. Содомори, Н. Тимейчук, І. Франка. Окремі аспекти функціонування лінгвостилістичних засобів у поезіях Катутлла висвітлені у розвідках як вітчизняних (І. Мегела, О. Сучалкін), так і зарубіжних (Ф. Гурка, Ф. Кернс, Р. Колеман, Е. Нажотт, Т. Пшеніна, С. Райц де Ріварола, Д. Томсон, І. Шталь) дослідників.

Важливим для аналізу морфологічних змін у поезії Катутлла є огляд граматики латинської мови, яка була описана відомими філологами-класиками А. Ерну, Й. Тронським, С. Соболевським, Б. Чернохом. Вивченню граматичних та морфологічних особливостей у різножанрових латинських текстах присвячені праці і сучасних українських науковців (С. Гриценко, О. Косіцька, О. Кошій, М. Ластовець, В. Миронова).

В останні роки особливості поетичного стилю різних авторів вивчаються з огляду таких понять,

як «авторський стиль», «ідіостиль», «ідіолект», основою розуміння та розмежування яких є теоретико-методологічні дослідження В. Виноградова, В. фон Гумбольда, Ю. Лотмана, О. Потебні. Серед сучасних вітчизняних науковців, що приділяють увагу аналізу мови як першооснові авторського стилю є С. Єрмоленко, Л. Коткова О. Маленко, Л. Мацько, С. Переломова, Л. Ставицька тощо.

Постановка завдання. Мета роботи полягає у визначенні екстра- та інтралінгвістичних чинників формування морфологічних особливостей та їх значення у поетичних текстах на прикладі поезій Катулла. Мета зумовила реалізацію таких завдань: окреслити основні соціокультурні чинники, що вплинули на написання поезій Катулла; розглянути тексти поета як єдину функціонально-стилістичну систему; дослідити оригінальні латинські поетичні твори Катулла з метою виявлення морфологічних особливостей у системі іменника, прикметника, займенника, дієслова.

Виклад основного матеріалу. Наявність морфологічних змін у поетичних текстах Катулла можна пояснити кількома причинами. По-перше, Катулл як поет-неотерик, дотримуючись «ученого стилю», намагався надати історичного колориту творам саме завдяки введенню архаїчних форм деяких лексем. По-друге, захоплення александрійською поезією вимагало вживання великої кількості грецизмів, які потребували адаптації до латинського правопису. По-третє, проникнення елементів народної розмовної латини у літературну та розмежування сфер їх уживання. Зокрема, Цицерон у листуванні з кращим другом Атиком використовував засоби народної латини і у той же час уникав їх у творах високого стилю [3, с. 53]. По-четверте, варто врахувати, що однією з особливостей латинської мови класичного періоду дослідники визначають варіативність у правописі, спричинену відсутністю усталених загальноприйнятих правил і традицій в орфографії. У класичний період серед граматиків не було відповідної домовленості та спільних пояснень щодо написання багатьох слів, що й зумовило існування варіацій написання лексем [4, с. 313].

У поезіях Катулла специфічні морфологічні зміни були зафіксовані у системі іменника, прикметника, займенника та дієслова.

Система іменника. Система іменника демонструє не багато відмінностей порівняно з класичною латиною. Серед змін були відмічені такі, як:

1. Вживання дублетної флексії. Для іменників чоловічого роду другої відміни у родовому множині є закінчення **-orum**, однак у поетичних текстах допускалися форми із архаїчним закінчен-

ням **-um**. Уже з III ст. до н. е. закінчення **-orum** витіснило **-um**, що як архаїзм вживалося в юридичних і сакральних текстах [5, с. 123]. У поетичних текстах зафіксовані форми: *deum* < *deorum*, *divum* < *divorum*, *caelicolum* < *caelicolorum*.

2. Використання подвійної флексії **-i** та **-ii** іменників II відміни. У класичній латинській мові іменники II відміни у родовому однини мали закінчення **-ii**, в поетичній мові допускалося **-i**. У поезіях Катулла закінчення **-i** було зафіксовано не лише у формі родового однини (*fili* < *fili* у словосполученні *pii fili єдиного сина*), а також у формі кличного множини (*di* < *dii*), називного множини (*di* > *dii*), орудного множини (*dis* < *diis*).

3. Паралельне вживання відмінкових парадигм. Метрика латинського віршування сприяла появі у поетичному тексті слів, що можуть мати відмінкові форми різних родів або у межах одного роду мати відмінкові форми різних парадигм. До таких було віднесено форми іменників *neglegentiorum* (= *neglegentiarum*), *conserves* (= *conservas*), *vasiem* (= *basium*), *Cycladas* (= *Cyclades*), *colam* (= *colem*).

4. Морфологічна адаптація запозичених іменників. Серед іменників грецького походження існують морфологічні варіанти запозичень, які адаптовані до системи парадигм латинської мови повністю (*barathro*, *barathrum Thyniam*, *socum*, *zonam*) і частково, тобто мають грецькі флексії (*Amphitriten*, *Minosim*, *Serapim*, *palimpseston*, *Booten*).

Система прикметника. Система прикметника демонструє певні особливості, зокрема:

1. Вживання флексії **-inus** замість **-eus**. Наприклад: *ferrugine* від *ferruginus* < *ferrugineus*, *taurino* від *taurinus* < *taureus*, *Cyllenaeum* від *Cyllenius* < *Cylleneus*.

2. Вживання грецьких прикметників. Наприклад: *Hyperboreos*, *Syrio*, *aetherias*. Зафіксована форма латинського прикметника із грецькою флексією *imcolumen*.

3. Вживання усно-народних форм прикметників. Паралельно з класичним прикметником *pulcher* «красивий» зустрічається форма усно-народного латинського *bellus* із тим же значенням (*bellus*, *bella*, *bellam*, *bello*, *belli*).

4. Варіативність форм прикметників. Серед відносних прикметників зазначається варіативність вживання форм, коли автор надає перевагу не загальноприйнятій формі прикметника, а варіанту наявної. Наприклад: форма *Achivis* від *Achivus* є варіантом класичного прикметника *Achaeus*; *Thynos* від *Thynus* є варіантом *Thyniacus* [1, с. 84–85].

Система займенника. У системі займенника спостерігається закономірність частого використання особових та емфатичних займенників.

У класичній латинській мові особові займенники *ego* «я», *tu* «ти», *nos* «ми», *vos* «ви» мали вузьке призначення, в основному використовувалися в інфінітивних конструкціях. Для вказівки особи виступали флексії особових дієслівних форм або ж вказівні займенники. Поодинокі вживання особових займенників були зафіксовані у творах Плавта, Цицерона, Петронія, Марциала.

Започаткована Катуллом тематика індивідуалізації та звернення до внутрішнього світу людини сприяла вживанню у поетичних творах особових займенників зі стилістичною метою [2, с. 165].

Так, займенник *ego*, зафіксований у 36 випадках, вплинув власне на характер поезій, передав особисті враження автора читачеві, привернув увагу до власної персони. Займенник виступив у функції підмета при присудку у різних часах. Зокрема:

1. При присудку у Praesens: *Puto esse ego illi milia aut decem aut plura / perscripta...* (22. 4) «я думаю, що тисяч десять або більше він написав...» (пер. вл.).

2. При присудку у Futurum: *ego viridis algida Idea nive amicta loca colam? / ego vitam agam sub altis Phrygiae columinibus...* (63. 70-71) «чи ж я на вершину зеленої Іди у сніг незворушний побіжу? / чи я житиму у високих горах Фрігії?» (пер. вл.).

3. При присудку у Perfectum: *Nam quid feci ego quidie sum locutus...* (14. 4) «Бо чи що я зробив, чи що промовив...» (пер. вл.).

Займенник *tu*, вжитий у 39 випадках, називає та конкретизує особу, до якої звертається автор, та виступає у таких граматичних функціях:

1. У функції підмета у реченні, ускладненому звертанням: *et tu ne pugna cum tali coniuge, virgo.* (62. 59) «і ти, діво, з таким чоловіком не сперечайся» (пер. вл.).

2. У функції підмета при складеному іменному присудку: *Quanto tu optimus omnium patronus.* (49. 7) «Наскільки ти найкращий з адвокатів».

3. При формі Imperativus: *Hoc tu quam libet abice elevaque* (24. 9) «чи це тобі подобається, іди і забирай» (пер. вл.).

4. У функції підмета при присудку у Praesens: *Sed tu insulsa male et molesta vivis* (10. 33) «Але ти живеш дуже брутальна і надокучлива» (пер. вл.).

5. У функції підмета при присудку у Futurum: *at tu dolebis, cum rogaberis nulla* (8. 14) «а ти засумуєш, коли ніхто тебе не спитає» (пер. вл.).

Особовий займенник *vos*, вжитий у 12 випадках, у реченні є тим читачем, якому автор пропо-

нує здійснити певну дію та підкреслює важливість моменту. Наприклад:

1. Підмет при дієслові у Praesens, що констатує певну дію: *Vos, quod milia multa basiorum / Legistis, male me marem putatis?* (16.12-13) «А ви, читаючи про тисячі поцілунків, вважаєте, що сам я негідник?» (пер. вл.).

2. У конструкції звертання + Imperativus: *vos hinc interea valete abite.../ saeculi incommode, pessimi poetae.* (14. 21-23) «ви, між тим, будьте здорові і біжіть... неприємності віку, найгірші поети» (пер. вл.).

Займенник *nos*, зафіксований у 3 випадках, надає реченню певної узагальненості: *Nos alio mentes, ali odivissimus aures* (62. 15) «Ми слухаємо одне, а думаємо про інше» (стал. вир.).

Прагнення до експресивності у мові античної поезії призвело до вживання великої кількості експресивних слів та маркерів замість стилістично нейтральних синонімів. Так, у класичній латинській мові існували експресивні односкладові енклітики (*-ce, -dam, -dem, -dum, -met, -ne,-que, -ve*), які, не маючи власного наголосу, приєднувалися до попереднього слова і, перетягуючи наголос попереднього слова на останній склад, утворювали при цьому одне акцентуаційне ціле [4, с. 326]. У поетичних творах Катулла відмічені такі випадки вживання емфатичних займенників, як:

1. Питальна частка *-ne* із займенником: *eone nomine urbis opulentissime / soccer generque, perdidistis omnia?* (29. 23) «чи не через це найніжніше ім'я ви, теща і зять, розорили увесь світ?» (пер. вл.).

2. Питальна частка *-ne* із часткою: *satisne cum isto / vappa frigoraque et famen tulistis?* (28. 4-5) «чи доволі з тим ледацюгою терпіли холоду і голоду?» (пер. вл.).

3. Розділова частка *-ve* з іменником: *...negare litus insulasve Cycladas* (4. 7) «...підтвердуть берег чи острови Циклад» (пер. вл.).

4. Розділова частка *-ve* із прикметником: *quid me laetius est beatiusve.* (9. 10) «хто за мене радісніший чи щасливіший.» (пер. вл.).

5. Підсилювальний суфікс *-pte* [із *pote* від *potis*], що в архаїчній латинській мові додавався до різних відмінків, вжитий із займенником: *sonitu suopte tintinant aures...* (51. 10) «дзвоном у моїх вухах дзвенять...» (пер. вл.).

4. Частка *-cum* з особовим займенником: *tecum* «з тобою», *secum* «з собою» тощо.

5. Підсилювальна частка *-te* із займенником: *certe tute iubebas animam tradere...* (30. 7) «ти ж душу наказав відкрити безперечно...» (пер. вл.).

Система дієслова. Система дієслова представлена досить повно, були виділені особливості у вживанні особових та неособових форм, зокрема інфінітива і дієприкметника.

I. Особові форми демонструють такі особливості:

1. Наявність стягнених форм дієслів, утворених від основи перфекта. Наприклад: 1sg. Plusquamperf. ind. act.: *cognoram*; 3sg. Plusquamperf. ind. act.: *iuerat, norat*; 2 sg. Perf. ind. act.: *comparasti, cupisti, duxti, involasti, irrumasti, luxti*; 3 pl. Perf. ind. act.: *visere, fulsere*; 3 sg. et pl. Fut. II ind. act.: *adiuravit. iuerint*.

2. Злиття двох лексичних форм в одну, що властиво для усно-народної латинської мови. У творах Катулла злиття відбувається у позиції флексія + дієслово *esse* на стику кінцевого і початкового голосних. Наприклад: *certest > certe est, figuraest > figura est, ipsest > ipse est, maestast > maesta est, malest > male est, patrist > patris est*.

3. Випадіння *-e-* в основі при утворенні форм Imperfectum. З метричних міркувань голосний *-e-* випадає у суфіксі *-eba-* для дієслів III-IV дієвідмін, наприклад: *audibant, custodibant, scibant*.

II. Особливості неособових форм дієслова:

1. Наявність стягнених форм інфінітива перфекта, наприклад: *nequisse, nosse, violasse, conscelerasse, servisse*.

2. Вживання форми дієприкметника замість особової форми дієслова. Наприклад: *tu quoque*

inpote<ns> noli (8. 9) «*ти нічого не хочи*»; *salve, o venusta Sirmio, atque ego gaude / gaudente, vosque* (31. 12) «*Вітаю, о прекрасний Сирміон, радію і ви радійте*».

Цікаво, що Квінтіліан уважав використання повних дієслівних форм «ознакою зарозумілості і дрібної пихатості». Однак, стягнені та повні форми дієслів, використовуючись у різних метричних позиціях, сприяли гармонійності та милозвучності поетичного тексту [6, с. 44].

Висновки. Узагальнення результатів розгляду морфологічних особливостей у поезії Катулла свідчить, що вони є складовою ідіостилю Катулла, а їх наявність у текстах зумовлена рядом причин. Зокрема, морфологічні зміни у системі іменника (вживання дублетних і подвійних флексій іменників II відміни, зміни у відмінковій парадигмі, особливості морфологічного пристосування грецьких іменників), прикметника (чергування флексій, вживання грецьких прикметників та прикметників усно-народної латини) і дієслова (особливості в особових та неособових формах) вказують на відсутність установлених норм у літературній латинській мові I ст. до н. е. та про прагнення автора надати творам історичного колориту. Морфологічні явища у системі займенника (вживання особових і емпатичних займенників) продиктовані тематикою, прагненням Катулла індивідуалізувати висловлювання, протиставити себе читачеві та вплинути на нього.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Борбенчук І.М. Виразальні засоби латинської поетичної мови у творчості Катулла: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.14. К., 2018. 213 с.
2. Борбенчук І.М. Особові займенники як засіб вираження авторського «я» (на матеріалі віршів Катулла). Мова і культура. К.: ВД Дмитра Бураго, 2010. Вип. 13. Т. 3. С. 163–168.
3. Корлєтяну Н.Г. Исследование народной латыни и ее отношений с романскими языками. М.: Наука, 1974. 302 с.
4. Миронова В.М., Гриценко С.П., Корольова Н.В., Косіцька О.М., Кошій О.М., Щербина Р.А. Латинська мова в Україні XV – початку XVIII століття: монографія. К.: ВПЦ Київський університет, 2014. 591 с.
5. Чернюх Б.В. Історична граматики латинської мови: підручник. Л.: Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2008. 290 с.
6. Coleman R. G. G. Poetic Dictio, Poetic Discourse and the Poetic Register. Oxford: Oxford University Press, 1999. S. 21–93.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. C. Valerii Catulli Carmina. Recognovit brevique adnotatione critica instruxit R. A. B. Mynors. Oxonii e typographeo clarendoniano. New York: Oxford University Press 1958. 113 s.